

Η ΑΡΧΑΙΑ ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΤΩΝ ΚΟΥΚΟΥΝΑΡΙΩΝ ΠΑΡΟΥ

Δ. Σκιλάρντι, 20.12.2013

Στον νοτιο-δυτικό μυχό του κόλπου της Νάουσας, στην βόρεια Πάρο, αναδύεται μέσα από βραχώδεις σχηματισμούς, ο απόκρημνος λόφος της αρχαίας ακρόπολης των Κουκουναριών. Μολονότι δεν είναι εύκολα ευδιάκριτος από απόσταση, ο λόφος δεσπόζει της γύρω περιοχής. Από την κορυφή του προσφέρεται στον επισκέπτη απρόσκοπτη θέα προς το γύρω υπέροχο φυσικό τοπίο. Προς Βορρά, προς το άνοιγμα του κόλπου της Νάουσας και την γειτονική Νάξο, ενώ προς Νότο, προς το γειτονικό κάμπο των Καμαρών και την ενδοχώρα της Πάρου. Ο λόφος υψώνεται περί τα 75 μ. από την επιφάνεια της θάλασσας. Τον λόφο αποτελεί όγκος από γρανιτικό σχιστόλιθο, με απόκρημνα μέρη και δυσπρόσιτες πλευρές, που εξαιτίας του σχήματος θυμίζει από μακριά την μορφή κουκουνάρας, πράγμα που όπως φαίνεται, συντέλεσε και στην καθιέρωση του σημερινού ονόματος. Δυστυχώς, παρά την μοναδική σπουδαιότητα της ακρόπολης, το αρχαίο της όνομα δε μας είναι γνωστό.

Οι Κουκουναριές αποτελούν μια από τις αρχαιότερες και διαχρονικότερες ακροπόλεις στο Αιγαίο. Η ιστορική διαδρομή του λόφου είναι πράγματι εντυπωσιακή. Τα παλαιότερα λείψανα χρονολογούν την αρχαιότερη κατοίκηση στην 5^η χιλ. π.Χ. Ο λόφος συνέχισε να κατοικείται από τότε και μέχρι την εποχή του διάσημου Πάριου ποιητή Αρχιλόχου, δηλαδή περίπου ως τα μέσα του 7^{ου} αι. π.Χ. Οι ανασκαφές διενεργήθηκαν στη διάρκεια του 1976 έως 1992, από το κλιμάκιο των 'Ανασκαφών Πάρου', υπό την αιγίδα της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας. Πέρα από την πλούσια ανασκαφική στρωματογραφία, που συνδυάζεται με επάλληλα οικιστικά στρώματα, οι Κουκουναριές είναι γνωστές και για πολλούς ακόμα λόγους. Πράγματι, στις Κουκουναριές ανακαλύφθηκαν τα ερείπια ενός πλούσιου μυκηναϊκού ηγεμονικού συγκροτήματος της περιόδου ΙΙΓ (12^{ος} αι. π.Χ.), ενός οικισμού της Γεωμετρικής περιόδου (9^{ος}-8^{ος} αι. π.Χ.) και τέλος, ενός οικισμού της πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου (περί το 700-650 π.Χ.), στον οποίο συνανήκει ναός αφιερωμένος στην θεά Αθηνά καθώς και πρώιμο Κτήριο Συναθροίσεων ή 'Πρώιμο Πρυτανείο'.

Επειδή ο αφιλόξενος λόφος χρησιμοποιήθηκε σε φάσεις ανασφάλειας, γι' αυτό και η δύσβατη μορφή του αποτέλεσε ανέκαθεν σπουδαίο προτέρημα. Η κατοίκηση κατέλαβε πλατώματα της νότιας πλευράς και του κεντρικού όγκου της Ακρόπολης. Η αναρρίχηση στο λόφο γίνεται από τα κράσπεδα της νοτιο-ανατολικής πλευράς, όπου η πρόσβαση είναι ηπιότερη, μολονότι δύσκολη. Σήμερα την ανατολική πλευρά του λόφου περιτρέχει ο δρόμος που ξεκινώντας από τον κόλπο βαίνει προς τις Καμάρες και το εσωτερικό, καταλήγοντας στην Παροικιά. Από σημείο λίγο προς τα ΝΔ. του δρόμου ξεκινά η 'Επίσημη Ανάβαση', ισχυρά επικλινές επίπεδο που διαπερνώντας τους ανορθωμένους βράχους, καταλήγει σε σειρά βαθμιδωτών ανδρών. Κατά τις έρευνες διαπιστώθηκε ότι τα μέτωπα των ανδρών διασώζουν στις περισσότερες περιπτώσεις μυκηναϊκά μεγαλιθικά τείχη (12^{ος} αι. π.Χ.), που είχαν αμυντικό χαρακτήρα. Η ακρόπολη δεν περιβαλλόταν περιμετρικά από ένα συνεχές τείχος, αλλά από ευθύγραμμο ή κυρτά τείχη που χτισμένα σε ασθενείς θέσεις, τα οποία απέκοπταν την πρόσβαση προς την Ακρόπολη. Ανάλογα ίχνη, παρατηρούνται στα κράσπεδα του λόφου, εγκάρσια προς την διαδρομή του σύγχρονου δρόμου. Η ανασκαφή έδειξε πως τα άνδρα είχαν κατοικηθεί στην πρώιμη αρχαϊκή περίοδο (700-650 π.Χ.). Ακολουθώντας την απότομη ανάβαση που περνά μέσα από τα επάλληλα άνδρα, προσεγγίζεται το επίπεδο ΧΙ, όπου εκατέρωθεν του αρχαίου

μονοπατιού διατηρούνται ερείπια από αρχαία σπίτια. Στα δυτικά του άξονα διακρίνονται ευθύγραμμοι λίθινοι τοίχοι οικημάτων, ενώ προς Ανατολάς και σε επαφή προς αυτόν, διατηρείται οικοδομική νησίδα αποτελούμενη από τρεις οικίες που εκτείνονται παρατακτικά η μία δίπλα στην άλλη, ενώ μοιράζονται κοινές μεσοτοιχίες. Κάθε οικία αποτελείται από δύο τουλάχιστον δωμάτια. Οι στέγες ήσαν οριζόντιες, όπως στην σύγχρονη αρχιτεκτονική των Κυκλάδων. Στη δυτική πλευρά διατηρήθηκαν τα ανοίγματα θυρών εισόδου, ενώ στο εσωτερικό διακρίνονται δάπεδα επιστρωμένα με σχιστολιθική πλακόστρωση. Το εσωτερικό των σπιτιών βρέθηκε άδειο από ευρήματα, καθώς μάλλον ο οικισμός εκκενώθηκε ειρηνικά, περί τα μέσα του 7^{ου} αι. π.Χ. Η χρονολόγηση επιτεύχθηκε χάρις σε όστρακα αρχαϊκών αγγείων, που φανερώνουν πως η ακμή του οικισμού θα πρέπει να τοποθετείται στο 700-650 π.Χ. Αναφερθήκαμε παραπάνω στον λυρικό ποιητή Αρχίλοχο, έναν από τους γνωστότερους ποιητές στον αρχαίο Ελληνικό κόσμο. Ο Αρχίλοχος αποτελεί τον πρώτο ποιητή που μετά τον Όμηρο, που εγκαταλείποντας την εξύμνηση των αρχαίων ηρώων, στρέφεται στην περιγραφή προσωπικών συναισθημάτων και της εποχής του. Ενώ στο παρελθόν η ανασύσταση των συνθηκών διαβίωσης στην Πάρο βασιζόταν στις πληροφορίες του ποιητή, τα ερείπια στις Κουκουναριές μας προσφέρουν την ευκαιρία να γνωρίσουμε άγνωστες πτυχές της πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου. Στο εσωτερικό των οικιών, δεν βρέθηκαν ίχνη από εστίες, ίσως γιατί χρησιμοποιούσαν κινητά πύραυλα. Σε λίγες ευτυχείς περιπτώσεις εντοπίστηκαν μικρά πήλινα κύπελλα πόσης και σε μια περίπτωση, τμήμα σιδερένιου οβελού (σούβλας), που αποτελούσε μέρος οικοσκευής για το ψήσιμο κρεάτων. Το ίδιο αρχαίο μονοπάτι, ελυσσόμενο προς το πιο πάνω επίπεδο, μεταβάλλεται σε στενό δρόμο ή σε καλτερίμι. Πράγματι, η έρευνα πιστοποίησε πως περνά ανάμεσα σε σπίτια, που εκτείνονται Α-Δ. Εκεί, ο δρόμος υψώνεται καμπτόμενος τα Δυτικά. Μάλιστα, στο τμήμα που ήρθε στο φως διακρίνεται πλακόστρωση και λίθινη κλίμακα με χτιστές βαθμίδες.

Το μονοπάτι οδηγεί στην κορυφή του λόφου, που είναι γνωστή ως 'Άνω Πλάτωμα'. Μολονότι καταλαμβάνει το υψηλότερο επίπεδο του λόφου, διατηρήθηκαν εκεί επάλληλες και ιδιαίτερα σημαντικές επιχώσεις, με πλούσια ερείπια κατοίκησης και αρχαία οικοδομήματα. Η μελέτη της πλούσιας στρωματογραφίας και των ευρημάτων, αποτέλεσε την εκκίνηση για την εκ βάθρων νέα μελέτη της πρώιμης ιστορίας της Πάρου και των Κυκλάδων. Δεδομένης της σοβαρής πυκνότητας των αρχιτεκτονικών καταλοίπων, η ανασκαφή κατέφυγε σε πολλά σημεία, στη διάνοιξη μικρών τάφρων για την προσέγγιση των αρχαιότερων στρωμάτων. Το πλάτωμα έχει σε κάτοψη την μορφή έλλειψης, με μήκος 26μ. και πλάτος 33μ., ενώ το βραχώδες υπόβαθρο σχηματίζει επίμηκες βύθισμα που βαίνει Β-Ν. Φθάνοντας στο Άνω Πλάτωμα, ο επισκέπτης εντυπωσιάζεται από το μεγάλο μυκηναϊκό τείχος, που φράσσει την νότια πλευρά του επιπέδου, αποτελώντας ταυτόχρονα τη νότια όψη μεγάλου μυκηναϊκού οικοδομήματος. Σε ανασκαφή που διενεργήθηκε κάτω από το δάπεδο της πρώτης μυκηναϊκής αποθήκης (βλ. κατωτ.) διαπιστώθηκε πως εκτείνεται αρχαιότατη στρώση, που κρίνοντας από την σωζόμενη κεραμική ανήκει σε εγκατάσταση της Πρωτοκυκλαδικής ΙΙ περιόδου (περί το 2700-2300 π.Χ.). Στην ίδια περίοδο ανήκει επίσης ένα πολύ σημαντικό, λιθόκτιστο κτήριο, που καταλαμβάνει το ΒΑ άκρο του Άνω Πλατώματος. Εκεί το άκρο του επιπέδου εμφανίζει απότομη πτώση. Στο επικλινές τμήμα διατηρούνται τα ερείπια παραλληλόγραμμου κτηρίου δύο επιπέδων. Η ανασκαφή έφερε στο φως υπόγειο χώρο, κάτω από το επίπεδο χωμάτινου δαπέδου, με βότσαλα και θραύσματα πρωτοκυκλαδικών αγγείων. Επειδή το κτήριο καταλαμβάνει περίοπτη θέση, είναι προφανές ότι ανήκε σε σημαντικό πρόσωπο, προφανώς στον αρχηγό του πρωτοκυκλαδικού οικισμού. Μάλιστα, η ανασκαφή

επιβεβαίωσε πως στις επάλληλες χρονολογικές φάσεις, η οικία του αρχηγού, προφανώς το κεντρικό κτήριο του οικισμού, πάντα καταλάμβανε θέση στο Άνω Πλάτωμα. Ίχνη του πρωτοκυκλαδικού οικισμού αποκαλύφθηκαν και στο Κάτω Πλάτωμα, στο πλάτωμα που εκτείνεται στα Ανατολικά της κορυφής και σε πολύ χαμηλότερο επίπεδο (βλ. κατωτ.).

Η αμέσως επόμενη φάση στο Άνω Πλάτωμα αφορά τα ερείπια της ύστερης Μυκηναϊκής περιόδου, αφού για την περίοδο από το 2300 π.Χ. μέχρι τον 13^ο αι. π.Χ. περίπου, δεν υπάρχουν ενδείξεις κατοίκησης. Όμως, ενώ στις Κουκουναριές σημειώνεται αυτό το κενό κατοίκησης, στην Παροιکیά της Πάρου, οι παλιές ανασκαφές του Ο. Rubensohn (αρχές του 19^{ου} αι. μ.Χ.) στο Κάστρο -όπου βρίσκεται η ακρόπολη της αρχαίας πρωτεύουσας- διαπίστωσαν συνεχή χρήση που καλύπτει την μετάβαση από την Πρωτοκυκλαδική II στην Μεσοκυκλαδική περίοδο (1800-1550 π.Χ.). Η πρώτη παρουσία Μυκηναίων στο Ελλαδικό χώρο τοποθετείται περί το 1550 π.Χ. Στην Ελλάδα, αυτό το ιδιαίτερα δημιουργικό φύλο ήταν υπεύθυνο για την ανάπτυξη του μυκηναϊκού πολιτισμού, του οποίου εντυπωσιακή εικόνα αποτυπώνεται μέσα από την εξέταση αριθμού οχυρωμένων ισχυρών ακροπόλεων (λ.χ. Πύλος, Μυκήνες, Τίρυνθα, Θήβα, Αθήνα, Γλάς, κα.), των λαμπρών ανακτόρων που διακοσμούνταν με πολύχρωμες τοιχογραφίες, των πολυτελών κοσμημάτων και των αγγείων από χρυσό ή ασήμι, των επίφοβων χάλκινων όπλων, των ιππήλατων αρμάτων και των πλούσιων θολωτών τάφων. Αυτός ο πολιτισμός έφτασε στο τέλος του περί το 1200 π.Χ., όταν, όπως φανέρωσε η ανασκαφική έρευνα, τα Ελλαδικά ανάκτορα καταστράφηκαν βίαια και πυρπολήθηκαν. Στις Κυκλάδες ο μυκηναϊκός πολιτισμός εξαπλώθηκε μετά το 1400 π.Χ. Τότε, έφθασαν στις Κυκλάδες οι πρώτοι Μυκηναίοι κατακτητές, όπως έδειξε η ανακάλυψη ανακτορικού συγκροτήματος στην Φυλακωπή της Μήλου. Την εξάπλωση των Μυκηναίων στις Κυκλάδες ακολούθησε και η κατάκτηση της Πάρου. Μέσα σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο εντάσσεται η μοναδική σημασία των ευρημάτων της ανασκαφής Κουκουναριών Πάρου, που σχετίζονται με τον αιώνα που ακολούθησε την καταστροφή των μυκηναϊκών ανακτόρων. Μετά το 1200 π.Χ., σε φάση που ο παλιός μυκηναϊκός πληθυσμός εγκατέλειπε τα Ελλαδικά ανακτορικά κέντρα για να καταφύγει σε άλλες ασφαλείς περιοχές της δυτικής Ελλάδας των Ιονίων νήσων και της Κάτω Ιταλίας, ομάδες Μυκηναίων φυγάδων εγκαταστάθηκαν στο Αιγαίο και μάλιστα σε νήσους των Κυκλάδων, στην Κρήτη, στη Ρόδο και στην Κύπρο.

Τότε κατέφθασαν και στην Πάρο και έσπευσαν να οχυρωθούν στον λόφο των Κουκουναριών, μετατρέποντάς τον σε απόρθητο οχυρό. Δεν επέλεξαν να οχυρωθούν στο Κάστρο της Παροιکیάς, γιατί εκεί, ο λόφος δεν παρουσιάζει τα στρατηγικά πλεονεκτήματα των Κουκουναριών. Το εκτεταμένο ηγεμονικό συγκρότημα που βρέθηκε στο Άνω Πλάτωμα ήταν δημιούργημα αυτών των Μυκηναίων φυγάδων. Το συγκρότημα ανήκει στην Ύστερη Ελλαδική ΙΙΙΓ- Μέση περίοδο (περί το 1190-1150 π.Χ.). Εντυπωσιακό μέρος στην αρχιτεκτονική του μορφή ήταν το ισχυρό τείχος (πάρους 1.66μ.), οικοδομημένο με μεγάλους λαξευτούς ογκολίθους, με οδοντώσεις, που φράσσοντας την άνοδο, αποτελούσε την νότια όψη του συγκροτήματος. Τα μυκηναϊκά ερείπια ανακαλύφθηκαν κάτω από τα σπίτια του γεωμετρικού οικισμού (8^{ος} αι. π.Χ.) (βλ. κατωτ.). Το συγκρότημα περιλαμβάνει σειρά δωματίων, που πλαισιώνοντας δύο διαδρόμους κατεύθυνσης Β-Ν και Α-Δ., συμβάλλουν σε ορθή γωνία. Σε ελαφρώς χαμηλότερο επίπεδο πίσω από το τείχος εκτείνονται τρία δωμάτια, που έχουν ταυτιστεί ως αποθήκες. Το συγκρότημα ήταν διώροφο. Στον άνω όροφο εκτείνονταν δωμάτια και διάδρομοι, που πλαισιώναν μία κύρια, επιμήκη αίθουσα ή

την έδρα του μυκηναϊού ηγεμόνα των Κουκουναριών. Παρατηρήθηκε πως γενικά, με την κατάρρευση του άνω ορόφου, η οικοσκευή, αγγεία και άλλα αντικείμενα κατέπεσαν μέσα στο υπόγειο. Τον ηγεμονικό χαρακτήρα του συγκροτήματος έδειξε ο πλούτος ευρημάτων που αποκαλύφθηκε μέσα στις αποθήκες, σωροί από ζωγραφισμένα αγγεία και μεγάλοι πίθοι. Οι αποθήκες βρέθηκαν επίσης κατάμεστες από αντικείμενα κατασκευασμένα σε κόκκαλο, οψιανό, στεατίτη και ημιπολύτιμους λίθους. Διακρίνονται σφραγιδόλιθοι, χάλκινα όπλα και εργαλεία, ο χάλκινος χαλινός αλόγου, όπως και σκαλιστά θραύσματα από ελεφαντοστό, που αποτελούσε μέρος της οικοσκευής του κτηρίου. Σε κεντρική θέση (τετράγωνο D3) και κάτω από τον ηγεμονικό χώρο βρέθηκε πεσμένο μέσα στο υπόγειο, το θραύσμα ελεφαντοστού, προφανώς από πολυτελή επίπλωση ή θρόνο. Μέσα στην τρίτη αποθήκη βρέθηκε πεσμένο θραύσμα πήλινης ασαμίνθου (μπανιέρας). Επισημαίνεται η ανακάλυψη του χάλκινου χαλινού αλόγου, που υποδηλώνει την παρουσία αμαξών, που στον μυκηναϊκό κόσμο χρησίμευαν ως πολεμικές μηχανές και ως σύμβολα δύναμης. Από τα μυκηναϊκά ανάκτορα, μόνο στις Μυκήνες και στις Θήβες ανακαλύφθηκαν χαλινοί αλόγων. Ο χαλινός από τις Κουκουναριές αποδεικνύει την μεγάλη σπουδαιότητα της παριανής ακρόπολης. Τα αντικείμενα φανερώνουν σχέσεις με την ηπειρωτική Ελλάδα, αλλά και εμπορικές ανταλλαγές με τον κόσμο της Ανατολής.

Στις Κουκουναριές, η ανασκαφική σκαπάνη αποτύπωσε τις τελευταίες τραγικές στιγμές πριν την κατάρρευση του κτηρίου. Στο εσωτερικό βρέθηκε εκτεταμένο στρώμα στάχτης από πυρκαϊά, που κάλυπτε τους κρημνισμένους τοίχους και τα δάπεδα. Γεγονός σημαντικό και σπάνιο ήταν η ανακάλυψη σκελετών ανθρώπων και ζώων. Στους υπόγειους διαδρόμους και στις αποθήκες του συγκροτήματος βρέθηκαν στο πάτωμα, διάσπαρτοι σκελετοί ανθρώπων, μικρών παιδιών και ζώων (τετράγωνα C2, D2-E2, D5). Εντοπίστηκαν σκελετοί αιγοπροβάτων και χοίρων, ενώ στα βόρεια του κτηρίου, σε πλακόστρωτο δρόμο, βρέθηκαν οι σκελετοί αίγας και αλόγων (τετράγωνο D 54). Η μελέτη των αγγείων φανέρωσε πως ο εν χρήσει κεραμικός ρυθμός ανήκε στην μυκηναϊκή κοινή του Αιγαίου. Η φάση ακμής και η εν συνεχεία βίαιη καταστροφή του οχυρού εντάσσονται στην Ύστερη Ελλαδική ΙΙΙΓ'-Μέση, δηλαδή περί το 1190-1150 π.Χ. Προκύπτει ότι μετά από φάση μεγάλης ευμάρειας, η ακρόπολη καταστράφηκε βίαια, από φωτιά, στη διάρκεια εχθρικής επίθεσης, όπως έδειξε η ανεύρεση αιχμών από βέλη και άλλα αντικείμενα που προδίδουν εχθρική επίθεση.

Μετά την καταστροφή του 1150 π.Χ., η ακρόπολη συνέχισε να κατοικείται. Αμέσως μετά την κατάρρευση και μέσα στα ερειπωμένα δωμάτια του μυκηναϊκού κτηρίου εγκαταστάθηκαν τρωγλοδύτες, προφανώς Μυκηναίοι που είχαν επιβιώσει από την καταστροφή. Τη περίοδο ονομάσαμε 'Μετά την Καταστροφή' ή 'Περίοδο των Τρωγλοδυτών', που από κεραμική άποψη εντάσσεται στην ΙΙΙΓ'-Ύστερη περίοδο. Η φάση διακρίνεται για την τοίχιση θυρών και την ανέγερση νέων τοίχων, με σκοπό την εξασφάλιση μικροτέρων χώρων προς κατοίκηση μέσα στον ερειπιώνα. Στην περίπτωση του τετραγώνου D4, επάνω από την βόρεια θύρα του μυκηναϊκού συγκροτήματος, αποκαλύφθηκε κατά χώρα, σχιστολιθικό δάπεδο, επάνω στο οποίο βρέθηκε πήλινη τριποδική χύτρα, καλυμμένη με σχιστολιθική πλάκα.

Η επόμενη περίοδος στην ιστορική εξέλιξη του χώρου ονομάζεται Υπομυκηναϊκή (1125-1050 π.Χ., περίπου). Μία λήκυθος και όστρακα αγγείων φανερώνουν την συνέχεια κατοίκησης στον λόφο. Από την άλλη πλευρά, η είσοδος στην Πρωτογεωμετρική περίοδο (1050-900 π.Χ., περίπου, που ακολουθεί αμέσως κατόπι)

σηματοδοτεί την αυγή των ιστορικών χρόνων και την συνεχή πλέον εξέλιξη προόδου στην Ελλάδα. Έπαυσε η απομόνωση, δρομολογήθηκαν επαφές με την Φοινίκη και το Συρο-Παλαιστινιακό κόσμο, ενώ η Αθήνα γνώρισε τροχιά ακμής, όπως φαίνεται από τα πρωτογεωμετρικά της αγγεία, που εξήχθησαν σε περιοχές της κεντρικής Ελλάδας και του Αιγαίου. Πρόσφατες ανασκαφές στην Εύβοια έδειξαν πως στην ίδια περίοδο, ένα δεύτερο ιδιαίτερος σημαντικό κέντρο πολιτικής δύναμης και πλούτου αναδύθηκε στο Λευκαντί. Ο οικισμός αναπτύχθηκε γύρω από ένα μεγάλο αψιδωτό οικοδόμημα (μήκους 40μ. και πλάτους 10μ. περίπου), που εικάζεται πως αποτελούσε την έδρα δύναμης του ηγέτη του Λευκαντίου. Στις Κουκουναριές, η πρωτογεωμετρική περίοδος αντιπροσωπεύεται από αψιδωτό τοίχο, αποθέτες κεραμικής και παιδική ταφή μέσα σε κιβωτιόσχημο σχιστολιθικό τάφο. Ο αψιδωτός τοίχος ανήκε σε επίμηκες αψιδωτό οικοδόμημα, που φαίνεται πως αποτελούσε το κέντρο εξουσίας του οικισμού. Τότε η Πάρος γνώρισε ακμή και τα κεραμικά της εργαστήρια παρήγαγαν κεραμική, σε απομίμηση της πρωτογεωμετρικής αθηναϊκής κεραμικής. Στο τετράγωνο D3, κάτω από το πάτωμα της γεωμετρικής οικίας E, βρέθηκε συγκέντρωση αγγείων σε στρώση τέφρας. Περιλάμβανε εξάιρετο κρατήρα, κρατηρίσκους -όλα εισηγμένα από την Αθήνα-, καθώς και έναν αμφορέα, από τοπικό εργαστήριο.

Όπως ελέχθη παραπάνω, εάν εξαιρέσουμε την ποίηση του Αρχιλόχου, μέχρι πρόσφατα, στερούμασταν πληροφορίες για την πρώιμη ιστορία της Πάρου. Οι ανασκαφές στις Κουκουναριές ήρθαν να αναπληρώσουν αυτό το κενό, προσφέροντας στοιχεία, όχι μόνο για την εποχή του ποιητή, αλλά ακόμα και για το απώτερο παρελθόν. Επάνω από τα πρωτογεωμετρικά ερείπια η έρευνα αποκάλυψε τον γεωμετρικό οικισμό (9^{ος}-8^{ος} αι. π.Χ.) των Κουκουναριών. Η Γεωμετρική περίοδος (9^{ος} και 8^{ος} αι. π.Χ.). έλαβε το όνομά της από την κεραμική των αθηναϊκών εργαστηρίων, τα οποία οι επιδέξιοι Αθηναίοι ζωγράφοι διακοσμούσαν με γεωμετρικά κοσμήματα. Η περίοδος αποτέλεσε σημαντική ιστορική καμπή, με σωρεία συγκλινόντων στοιχείων που οδήγησαν στην διαμόρφωση του Ελληνικού πολιτισμού. Τότε άρχισαν να εμφανίζονται οι πρώτοι οργανωμένοι οικισμοί, σημειώθηκε στροφή προς τα Έπη και την μίμηση των Ομηρικών ηρώων, ιδρύθηκαν οι Ολυμπιακοί Αγώνες (776 π.Χ.), εντάθηκαν οι θαλάσσιες εξορμήσεις, διευρύνθηκαν οι εμπορικές ανταλλαγές και σημειώθηκε εμπορική εξάπλωση στο Αιγαίο και στην ανατολική Μεσόγειο μέχρι τις εκβολές του Ορόντη (βλ. Εμπορείον στην Al Mina), Στο πλαίσιο της προόδου στο εμπόριο, της αύξησης του πληθυσμού, με συνεπακόλουθο την μείωση των κλήρων γης, και την ανάγκη εξασφάλισης νέων εδαφών, αναλήφθηκε ο λεγόμενος δεύτερος αποικισμός, που συμπεριέλαβε μεταξύ άλλων την Κάτω Ιταλία και Σικελία, παράλια της βόρειας Αφρικής, τα Θρακικά παράλια και τη Χαλκιδική. Τα ευρήματα στις Κουκουναριές τροφοδοτούν με νέα στοιχεία τις γνώσεις μας για την γεωμετρική εποχή.

Στο Άνω Πλάτωμα η σκαπάνη έφερε στο φώς τα ερείπια ενός καλά σωζόμενου γεωμετρικού οικισμού, που στο Αιγαίο βρίσκει χρονολογική αντιστοιχία προς το Εμπορίο της Χίου και την Ζαγορά της Άνδρου. Στις Κουκουναριές, ο οικισμός αντιπροσωπεύεται από ομάδα αυτονόμων οικιών και από δρόμους εξοπλισμένους με αγωγούς αποχέτευσης. Η θέση ανέγερσης και η χρήση λίθου στην αρχιτεκτονική φανερώνουν πως ανήκαν σε ομάδα αριστοκρατών του οικισμού. Πρόκειται για στενόμακρες οικίες, λιθόκτιστες, αποτελούμενες από δύο ή τρία δωμάτια στραμμένα προς Νότο. Διαπιστώθηκε πως είχαν χωμάτινα δάπεδα, ενώ πιστεύεται πως έφεραν οριζόντιες επίπεδες στέγες. Στην οικία E αποκαλύφθηκε πλακόστρωτη χαμηλό πόδιο,

ενώ στην ίδια οικία και στις γειτονικές βρέθηκαν λίθινα έδρανα, κιβωτιόχημες κατασκευές από σχιστόλιθο -προφανώς, αποθηκευτικοί χώροι- και εστίες για θέρμανση, μαγείρεμα και νυχτερινό φωτισμό. Μία αξιόλογη οικία (η Λ) βρίσκεται στο βόρειο τμήμα. Έχει παχείς μακρούς τοίχους και αψιδωτό τον βόρειο τοίχο. Στο εσωτερικό βρέθηκαν διάσπαρτα γεωμετρικά αγγεία και παχειά στρώση τέφρας, που φανερώνει την εντατική καύση μεγάλης εστίας. Στην νότια πλευρά του πλατώματος και επάνω από τα ερείπια του πρωτογεωμετρικού αψιδωτού τοίχου (βλ. ανωτ.), αποκαλύφθηκε το επίμηκες οικοδόμημα Γ (μήκους 13.70μ.) του αρχηγού του γεωμετρικού οικισμού, που καταστράφηκε από σεισμό -όπως και τα άλλα κτήρια- λίγο πριν το τέλος του 8^{ου} αι. π.Χ. Η επίπεδη σκεπή στηριζόταν σε ξύλινους κίονες, τοποθετημένους στο εσωτερικό και κατά τον μακρό άξονα. Κτήριο ανάλογης μορφής ανακαλύφθηκε και στο Εμποριό της Χίου, όπου ταυτίστηκε σαν οικία του τοπικού αρχηγού. Το οικοδόμημα Γ επισκευάστηκε και η χρήση του συνεχίστηκε στον επόμενο αιώνα. Μολονότι στην ίδια θέση προηγήθηκε το γεωμετρικό, αλλά σαφώς μικρότερο οικοδόμημα Β, η ανέγερσή του Γ στην παραδοσιακή θέση του αψιδωτού πρωτογεωμετρικού μεγάρου υποδηλώνει την σημασία του. Ποικίλες στρωματογραφικές ενδείξεις βεβαιώνουν πως ο γεωμετρικός οικισμός εγκαταλείφθηκε περί το 700 π.Χ.

Στην Ελλάδα, κατά την τελευταία 30ετία του 8^{ου} αι. π.Χ. σημειώνεται αύξηση του αριθμού κατοίκων σε πολλές πόλεις-κράτη (λ.χ. Αθήνα, Αργος, Κορινθία, κα.). Σημειώθηκε επίσης βαθμιαία μείωση στη δύναμη του ηγεμόνα και της αριστοκρατίας, πράγμα που ενίσχυσε την κατώτερη τάξη, συμβάλλοντας στη βαθμιαία ανάδυση της ιδέας της Πόλης. Στην ίδια περίοδο παρατηρείται πως στην βόρεια Πάρο ακμάζουν πολλοί οικισμοί (όπως λ.χ. Λειβαδερά, Δέτης, Οικονόμου, Σαρακίνα, Φιλίζι, κα.), που τελικά εγκαταλείπονται στο πρώτο μισό του 7^{ου} αι. π.Χ. Πιστεύεται πως το φαινόμενο σχετίζεται με την ανάπτυξη της πόλης και τη στροφή των τοπικών κοινοτήτων προς τα οργανωμένα αστικά κέντρα, όπως το άστυ της Πάρου.

Κατά την επομένη περίοδο της Ελληνικής ιστορίας, γνωστής ως Πρώϊμη Αρχαϊκή ή Ανατολίζουσας, οι Κουκουναριές γνωρίζουν μία ακόμα διαδρομή ιδιαίτερα σημαντικής ευμάρειας (περί το 700-650 π.Χ.). Στην Ελλάδα, η Ανατολίζουσα περίοδος αντιπροσωπεύεται από ανάπτυξη στην ναυτιλία, μεγάλη εμπορική κινητικότητα, ανάπτυξη στη στρατιωτική οπλιτική φάλαγγα και τέλος στη διάδοση και επικράτηση της ιδέας της Πόλης. Εκ παραλλήλου σημειώνεται έντονη ανάπτυξη στις τέχνες και την ζωγραφική, που επηρεάστηκε έντονα από τις σχέσεις με την Ανατολή, όπως υποδηλώνει το όνομα της περιόδου. Ωστόσο, ο μελετητής που ενδιαφέρεται να εισδύσει βαθύτερα στις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες των πόλεων του Αιγαίου, πρέπει να εμβαθύνει αναπόφευκτα στην ποίηση του Αρχιλόχου (πρώτο μισό του 7^{ου} αι. π.Χ.). Τα σωζόμενα αποσπάσματα από τα έργα του, δια φωτίζουν την ζωή στην πόλη, προφανώς στο Άστυ της Πάρου, όπως και επεισόδια από τις προσωπικές εμπειρίες του ποιητή, τόσο σε προσωπικό συναισθηματικό επίπεδο, όσο και για τα κοινά, κατά τις αποικιακές εξορμήσεις στην βόρεια Ελλάδα, στη Θάσο και στα Θρακικά παράλια. Αυτές ήταν περιοχές στις οποίες η Πάρος επιδίωξε την δημιουργία αποικιών και εμπορειών, εξαιτίας του πλούτου σε πρώτες ύλες και πολύτιμα μέταλλα. Κατά την παράδοση, η Θάσος αποικίστηκε από τον πατέρα του Αρχιλόχου Τελεσικλή, γεγονός που από φιλολογική και ανασκαφική άποψη τοποθετείται περί το 680 π.Χ. Με βάση τα παραπάνω γεγονότα, τα συγκεντρωθέντα στοιχεία από τη μελέτη

του αρχαϊκού οικισμού των Κουκουναριών έχουν ξεχωριστή ιστορική και επιστημονική σπουδαιότητα.

Ο αρχαϊκός οικισμός αποτελείται από τρεις ξεχωριστές γειτονιές, που εντοπίστηκαν στο Μεσαίο Πλάτωμα, στο άνδρηρο του ναού της Αθηνάς και στα νότια άνδρηρα της Ακρόπολης. Από το Άνω Πλάτωμα η μετάβαση στο Μεσαίο Πλάτωμα, που βρίσκεται περίπου δέκα μέτρα χαμηλότερα, γίνεται με δυσκολία εξαιτίας της ανώμαλης διάταξης των βράχων. Φθάνοντας στο πλάτωμα, ο επισκέπτης οδηγείται σε επίπεδο χώρο, μορφής ανεστραμμένου Γ, που το περίγραμμά του ορίζεται από βραχώδη εξάρματα. Από το δυτικό του άκρο ξεκινούσε διαδρομή που κατεβαίνοντας σε χαμηλότερο επίπεδο οδηγούσε προς την πλευρά των επαλλήλων ανδρήρων της κύριας ανάβασης. Εκεί, στα ανώτερα άνδρηρα διασώζεται μία από τις αρχαϊκές γειτονιές, που ήδη περιγράψαμε. Παρά τα αναπτυγμένα χαρακτηριστικά στην ένταξη των οικιών της παραπάνω οικοδομικής νησίδας, η μορφή του οικισμού στο Μεσαίο Πλάτωμα προκαλεί εντύπωση για την συμπυκνωμένη διάταξη των κτηρίων. Στο βόρειο άκρο και περιτρέχοντας τη δυτική πλευρά, διακρίνεται στενός δρόμος, που βαίνοντας προς Νότο, σχηματίζει αναβαθμό. Μπροστά στον αναβαθμό διασώζεται όρθια πλάκα, είτε για την οριοθέτηση της δομημένης έκτασης, είτε για την παρεμπόδιση διέλευσης, σε δεύτερη φάση. Λίγο νοτιότερα, ο δρόμος διχαζόμενος εκάμπτετο προς τα δυτικά και προς τα ανατολικά. Γενικά, φαίνεται πως εδώ, λειτούργησε η συσσωρευτική διαδικασία και πως εξαιτίας της έλλειψης χώρου, σε υφιστάμενους αρχικούς πυρήνες προστέθηκαν σταδιακά και νέα δωμάτια. Ίσως το αρχικό τμήμα να περιλάμβανε τους χώρους Α, Β, Γ. Στην ανατολική πλευρά του Γ, εκεί όπου υπάρχει άνοιγμα θύρας, ο στενός διάδρομος οδηγούσε ταυτόχρονα στο Γ και στο Β. Σε δεύτερη φάση ο δρόμος που εκτεινόταν προς τα ΝΑ. καλύφθηκε από την προσθήκη του χώρου Η, ίσως χωρίς στέγη που διασώζει κατά χώρα την πλάκα τριπτήρα για τη σύνθλιψη σταριού ή καρπών. Ξεχωρίζει επίσης το ευρύχωρο δωμάτιο Θ, με θύρα στη δυτική πλευρά. Η ανασκαφή απέδωσε λίγα κεραμικά ευρήματα, χρήσιμα για τη χρονολόγηση του οικισμού (οινοχοϊσκη θέσης Π, κοτύλη θέσης ΣΤ). Ένας ευθύγραμμος λίθινος τοίχος, ο Ν ξεχωρίζει για την ιδιαίτερα επιμελημένη τοιχοδομία του. Ανήκει στη γεωμετρική περίοδο και οριοθετούσε την πορεία δρόμου, που οδηγούσε στην τρίτη και πιο σημαντική γειτονιά του αρχαϊκού οικισμού και στο ναό της Αθηνάς.

Ο γεωμετρικός δρόμος σταδιακά χαμηλώνει, οδηγώντας προς το άνδρηρο του ναού της Αθηνάς. Το άνδρηρο (55x22μ.) εκτείνεται Α-Δ. Από το ιερό, η θέα προς τον κόλπο της Νάουσας και προς το εσωτερικό του νησιού είναι εντυπωσιακή. Το δυτικό τμήμα του ανδρήρου καταλαμβάνουν τα ερείπια από δύο επιμήκη κτήρια, που δεδομένης της θέσης θα ανήκαν σε σημαντικά πρόσωπα του οικισμού. Ο ναός της θεάς είναι λιθόκτιστος και υψώνεται στην ανατολική πλευρά του ανδρήρου. Σε κάτοψη διακρίνεται σγκός σχήματος οίκου, εκτεινόμενος Α-Δ, που διασώζει στην ανατολική όψη, μονολιθικό κατώφλι από μνημειώδη δίφυλλη θύρα. Στο εσωτερικό ο ναός περιβάλλεται από χαμηλό έδρανο, μάλλον για την εναπόθεση των αφιερωμάτων. Στο εσωτερικό βρέθηκε η βάση από έναν ξύλινο κίονα. Την επίπεδη οριζόντια στέγη στήριζαν δύο ξύλινοι κίονες, κατά τον μακρό άξονα του κτηρίου. Η ταύτιση του ναού στηρίζεται σε αφιερωματικά αγγεία, που φέρουν το όνομα της θεάς, σημειωμένα με εγχάραξη. Εμπρός στον ναό εκτείνεται το παραλληλόγραμμο τέμενος, ανοιχτός χώρος για τις υπαίθριες τελετουργίες. Προσκολλημένα στον βόρειο τοίχο διακρίνονται το θεμέλιο βωμού. Κατά την ανασκαφή, περιβάλλονταν από την τέφρα των θυσιών. Απο κάτω και σε χαμηλότερο επίπεδο ανακαλύφθηκε ένας παλαιότερος, κυκλικός βωμός, μάλλον των γεωμετρικών χρόνων. Γύρω στον ναό, ο χώρος ήταν ελεύθερος

από κτίσματα. Σημαντική είναι η ανακάλυψη, σε γειτονική θέση προς Βορρά του ναού, τετράγωνου οικοδομήματος του 7^{ου} αι. π.Χ., δομημένου από τοπικό λίθο, το οποίο έχει ταυτιστεί με Κτήριο Συναθροίσεων. Ειδικότερα, στο ΒΑ δωμάτιο, που ήταν μικρός χώρος αρχείου, εντοπίστηκαν πήλινα σφραγίσματα του 4^{ου} αι. π.Χ., από έγγραφα που χάθηκαν. Μεγάλο ενδιαφέρον προκαλεί επίσης το ΒΔ. δωμάτιο που καταλαμβάνεται σε όλη του την έκταση από τεράστια εστία, προφανώς προορισμένη για το ψήσιμο κρεάτων και εδεσμάτων. Στο ΝΔ. δωμάτιο που είναι το μεγαλύτερο και περιλάμβανε εστία, εκεί πιστεύεται ότι γίνονταν οι συναντήσεις του συμβουλίου των ευγενών, όταν η δύναμη του τοπικού μονάρχη ή αρχηγού είχε συρρικνωθεί. Επομένως, σε αυτό το κτήριο, όπου γίνονταν συμπόσια με την κατανάλωση κρεάτων, λειτουργούσε ένα 'Πρώιμο Πρυτανείο', στο οποίο οι προφανώς, αποφάσεις των ευγενών λαμβάνονταν υπό την σκέπη της κεντρικής θεότητας του οικισμού. Κατά τους ειδικούς, η αφαίρεση της εξουσίας από τον μονάρχη και η υπαγωγή του οικισμού στην προστασία της κεντρικής θεότητας, με συνεπακόλουθο την λήψη αποφάσεων για τα κοινά από ομάδα ευγενών, οδήγησε στην ισονομία και άνοιξε τον δρόμο προς την ιδέα της Πόλης. Στις Κουκουναριές, την απόδειξη για τον κεντρικό ρόλο στην δύναμη της θεάς προσφέρει η κατασκευή του λίθινου ναού, η δημιουργία της αγοράς και η παρουσία του Κτηρίου Συναθροίσεων.

Φαίνεται πως η λατρεία της Αθηνάς σε αυτό το σημείο της ακρόπολης είναι αρχαιότατη. Επισημαίνεται ότι κατά την ανασκαφή, η διάνοιξη τάφρων μέσα στο τέμενος έφερε στο φως τα κατάλοιπα μυκηναϊκών τοίχων, κάτω από παχειά στρώση καταστροφής με φωτιά, με κεραμική της ΙΙΙΓ- Μέσης περιόδου. Συνάγεται πως κατά την πυρπόληση του μυκηναϊκού συγκροτήματος (περί το 1190-1150 π.Χ.) στο Άνω Πλατώμα, τότε καταστράφηκε και το μυκηναϊκό κτήριο κάτω από το ιερό της θεάς. Η έρευνα σε επίπεδο που εκτείνεται χαμηλότερα από τον ναό, προς Νότο, οδήγησε στην ανασκαφή του ιερού αποθέτη. Περιείχε πολύτιμα αφιερώματα που ρίχτηκαν μέσα σε κοιλότητα του βράχου, τον 3^ο αι. π.Χ., φάση που φαίνεται πως ο ναός αχρηστεύτηκε. Ωστόσο, τα αφιερώματα που συλλέχτηκαν από τον αποθέτη είναι πολυάριθμα και σημαντικά. Υπάρχει μεγάλη ομάδα αντικειμένων, κυρίως γραπτών αγγείων, που χρονολογικά καλύπτουν το μεγάλο διάστημα από την είσοδο στην Εποχή του Σιδήρου μέχρι τον 3^ο αι. π.Χ. Μπορούμε να υποθέσουμε πως η λατρεία παρέμεινε ζωντανή μέχρι την Ελληνιστική περίοδο. Μία αντίστοιχη συνέχεια της λατρείας, πολύ μετά την εγκατάλειψη του οικισμού, παρατηρήθηκε στη γεωμετρική Ζαγορά της Άνδρου, όπου όμως ο λίθινος ναός δεν είναι σύγχρονος με τον οικισμό, αλλά ανήκει στον 6^ο αι. π.Χ. Στον αποθέτη της θεάς Αθηνάς βρέθηκαν γυναικεία ειδώλια καθιστής θεότητας, αναθηματικές πλάκες με ανάγλυφη παράσταση της θεάς, ένα αρχαϊκό υποκρατήριο με παράσταση πιστού δίπλα σε θεά που φέρει πόλο, λύχνοι σε πηλό και μάρμαρο τέλος, όπερ και το σημαντικότερο, τμήματα ελασμάτων από μόλυβδο, που παριστάνουν φίδι. Τα ελάσματα φαίνεται να προέρχονται από την διακόσμηση του ξοάνου της θεάς. Στην ομάδα υπάρχουν εισηγμένα αγγεία από την Αθήνα, την Κόρινθο και αλλού.

Από την θέση του αποθέτη, ο επισκέπτης του χώρου δύναται να επισκεφθεί και την πλάκα ελαιοτριβείου. Πάντα κοντά στον ναό, αλλά στις χαμηλότερες κλιτύες, σώζεται ο κυρτός τοίχος κτηρίου της Πρωτοκυκλαδικής ΙΙ περιόδου (περί το 2700-2300 π.Χ.) και λίγο πιο κάτω, μεγάλη επίπεδη πλάκα ελαιοτριβείου με κυκλική αύλακα στην άνω όψη. Ανήκει σε ελαιοπιεστήριο, που φαίνεται πως λειτούργησε στον χώρο, μάλλον κατά την αρχαϊκή εποχή. Η παρουσία του φανερώνει τη μεγάλη αλλαγή που έχει υποστεί το τοπίο από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Τα ελαιόδεντρα,

που φαίνεται πως κάλυπταν την περιοχή, τουλάχιστον μέχρι τον 7^ο αι. π.Χ., σήμερα έχουν σχεδόν παντελώς εξαφανιστεί.

Μία ακόμα σημαντική θέση που προκαλεί έντονο ενδιαφέρον είναι το Κάτω Πλάτωμα, όπου οι ανασκαφές απέδωσαν τα αρχαιότερα ίχνη του λόφου, ίχνη που ανήκουν στην Ύστερη Νεολιθική περίοδο (5^η χιλ. – 2800 π.Χ.). Η επίσκεψη επιτυγχάνεται μέσα από ακανόνιστη διαδρομή, που ξεκινώντας από το βόρειο άκρο του Μεσαίου Πλατώματος και περιτρέχοντας την νότια απόκρημνη πλευρά του Κάτω Πλατώματος καταλήγει σε αυτό. Το πλάτωμα, προβάλλεται ως αγρός ελλειπτικού σχήματος, του οποίου η ανασκαφή ξεκίνησε το 1981. Συνεχίστηκε με συστηματικό τρόπο το 1988-1991, όταν μετά την χάραξη κανάβου συμπληρώθηκε η διάνοιξη δεκαεπτά τετραγώνων, διαστάσεων 4 X 4μ. Την προσοχή του επισκέπτη ελκύει αμέσως η παρουσία τείχους, αξιόλογου πάχους (1.10μ.), χτισμένου με αργούς λίθους. Βαίνοντας B-N, περνά μέσα από τις τάφους 17, 5, 3 και 6. Σύμφωνα με την κεραμική που βρέθηκε γύρω του, χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο. Η προσέγγιση στα βαθύτερα στρώματα αποκάλυψε αρχαιότερες εναποθέσεις που σχετίζονται με την Ύστερη Νεολιθική Ι και ΙΙ και επομένως, σε ότι αφορά την πρώτη φάση, με την 'πολιτιστική βαθμίδα του Σάλιαγκου'. Σε ανασκαφή που διενεργήθηκε από την Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή στο Σάλιαγκο, σε νησίδα που βρίσκεται στη βόρεια είσοδο του διαύλου μεταξύ Πάρου και Αντιπάρου, διαπιστώθηκε το 1968 η παρουσία οικισμού με περιμετρική οχύρωση, που χρονολογήθηκε από τους ανασκαφείς στην περίοδο 4500-3500 π.Χ. Σε μεταγενέστερη χρονολογική φάση, έγινε αποκόλληση της Πάρου από την Αντίπαρο, με αποτέλεσμα ο Σάλιαγκος που βρισκόταν επάνω σε ισθμό, να μετατραπεί σε νησίδα. Στο Σάλιαγκο βρέθηκε κεραμική μονόχρωμη με διακόσμηση λευκού σε σκοτεινό, σχήματα ανοιχτών αγγείων, απλών ή επάνω σε υψηλή βάση ('φρουτιέρες'), αιχμές βελών από οψιανό που ίσως χρησίμευαν ως καμάκια και τέλος, σε ό,τι αφορά στην ειδωλοπλαστική, το ειδώλιο γυμνής γυναικείας μορφής, της λεγόμενης 'Γυναίκας του Σάλιαγκου', που αποδίδεται καθιστή και με υπερβολικά διογκωμένους γλουτούς. Τα ευρήματα εκτίθενται στο Μουσείο Πάρου. Πολλά από τα χαρακτηριστικά της νεολιθικής των Κουκουναριών εναρμονίζονται με τα ευρήματα από το Σάλιαγκο. Η κεραμική ανήκει κατά μεγάλο ποσοστό σε χρηστικά σκεύη, και μάλιστα, σε ανοιχτά σχήματα και άλλες παραλλαγές της περιόδου (κωνικές και σφαιρικές φιάλες, λεκάνες, ευρύστομα πιθαράκια, κα.). Επίσης, υπάρχουν αγγεία που φέρουν εγχάρακτη διακόσμηση ή σχοινοειδή θέματα.

Η Νεολιθική Ι φάση, που είναι και η παλαιότερη, αποκαλύφθηκε στο χαμηλότερο επίπεδο των τετραγώνων, εκτεινόμενη επάνω από το επίπεδο του βράχου. Τοποθετείται στην 5^η χιλ. π.Χ. και είναι σύγχρονη με τον ύστερο Σάλιαγκο. Στις Κουκουναριές βρέθηκαν μία κυκλική εστία (τετράγωνο 3), εργαλεία και πολλές αιχμές οψιανού (από την Μήλο) με πριονωτό περίγραμμα. Σημειώθηκε επίσης η παρουσία οστών αιγοπροβάτων και χοίρου. Ανάμεσα στα ενδιαφέροντα μικροαντικείμενα της περιόδου, ξεχωρίζει πλακοειδές περίαπτο, λαξευμένο σε λευκό παριανό μάρμαρο, που βρέθηκε στο τετράγωνο 13, στο ΒΑ. άκρο του κανάβου. Το περίαπτο έχει την μορφή ειδωλίου και παριστάνει καθισμένη στεατοπυγική γυναίκα, στον τύπο της 'Γυναίκας του Σάλιαγκου'. Φέρει οπή και επομένως ήταν φυλαχτό, που φοριόταν, έχοντας συμβολική σημασία, αφού το σχήμα του ανακαλεί σύμβολο γονιμότητας.

Η υπερκείμενη στρώση φαίνεται πως αντιπροσωπεύει την Τελική Νεολιθική (YN II) και ανάγεται στην 4^η χιλ. π.Χ. Διαπιστώθηκε ότι κατά την YN II το Κάτω Πλάτωμα είχε διαμορφωθεί σε βαθμιδωτά επίπεδα, που τα συγκρατούσαν αναλημματικοί τοίχοι, οι οποίοι αργότερα εξαφανίστηκαν (τετράγωνο 2). Αποκαλύφθηκαν μεταξύ άλλων, εστία με ίχνη φωτιάς (τετράγωνο 9) και χωμάτινο δάπεδο με οπές πασσαλόπηξης (τετράγωνο 12), ίσως για την κατασκευή ξύλινου στεγάστρου. Τα ευρήματα περιλαμβάνουν κεραμική, θαλάσσια όστρακα, πυρήνες από εισηγμένο οψιανό, 99 λεπίδες και πάνω από 1335 θραύσματα απολεπισμάτων. Επίσης, ανακαλύφθηκαν οδόντες ιπποειδούς. Ενδείξεις για την παρουσία οικοσπιτων ζώων βρέθηκαν και στα γειτονικά τετράγωνα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η ανακάλυψη της πλαστικής κεφαλής βοός ή αιλουροειδούς, με εντυπωσιακή διαμόρφωση του ρύγχους (τετράγωνο 1). Η Τελική Νεολιθική (ή YN II) των Κουκουναριών έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον, γιατί περιέχει μεταβατικά χαρακτηριστικά, που φαίνεται να γεφυρώνουν το τέλος της Νεολιθικής, φάση που δεν καλύπτει ο Σάλιαγκος. Η φάση φέρει χαρακτηριστικά που εντοπίζονται σε αιγαιακές θέσεις των Δωδεκανήσων και του πολιτισμού Αττικής-Κεφάλας'.

Κατά την Πρωτοκυκλαδική II περίοδο (περί το 2700-2300 π.Χ.) διαπιστώνεται στον λόφο έντονη οικιστική παρουσία. Στο τετράγωνο 3 διαπιστώθηκε η παρουσία κυκλικής εστίας. Η κεραμική είναι πιο έντεχνη και έχει καλή όπτηση. Διακρίνεται εξελιγμένη μονόχρωμη κεραμική, που συχνά φέρει κάθετες διατρήσεις ή λαβές με αποφύσεις. Η ίδια περίοδος πέρα από την κεραμική ξεχωρίζει και για τα θραύσματα, λίγων αλλά σημαντικών μαρμαρίνων ειδωλίων, που προέρχονται κυρίως από το Άνω Πλάτωμα. Πέρα από τα λείψανα που παρατηρήθηκαν στο Κάτω Πλάτωμα, σύγχρονο είναι το μεγάλο λίθινο οικοδόμημα με υπόγειο χώρο, που όπως αναφέραμε, διακρίνεται στο ΒΑ άκρο του Άνω Πλατώματος. Σημειώνεται ότι πέρα από τις Κουκουναριές, η Πρωτοκυκλαδική Πάρος αντιπροσωπεύεται από άφθονα οικιστικά λείψανα. Στα βόρεια των Κουκουναριών και πέρα από τις Κολυμπήθρες εκτείνεται η περιοχή Πλαστηράς, όπου παλιές ανασκαφές του 1962 έφεραν στο φως συστάδα πρωτοκυκλαδικών τάφων της πολιτιστικής βαθμίδας του Πλαστηρά. Οι τάφοι περιείχαν αγγεία και μαρμάρινα ειδώλια όρθιων μορφών, στα οποία αποδίδονται λεπτομέρειες του προσώπου και των μελών, τα οποία είναι αποκολλημένα από το σώμα. Η φάση έχει ταυτιστεί με την Πρωτοκυκλαδική I και επομένως τοποθετείται χρονολογικά ανάμεσα στα 3200-2700 π.Χ. Αυτή η παρατήρηση οδηγεί στην εναρμόνιση της Ύστερης Νεολιθικής II από τις Κουκουναριές (στο προχωρημένο τμήμα της) με τη βαθμίδα του Πλαστηρά. Επίσης στον λόφο προς τα Νότια των Κουκουναριών υψώνεται ο λόφος Σκλαβούνα. Η θέση, η οποία έδωσε ενδείξεις χρήσης στην μυκηναϊκή περίοδο, περιλαμβάνει εκτεταμένο οικισμό στα πρηνή της νότιας πλευράς που χρονολογήθηκε στην Πρωτοκυκλαδική II.

Η περιήγηση στην ακρόπολη των Κουκουναριών τελειώνει μετά την ολοκλήρωση της περιγραφής των λειψάνων του Κάτω Πλατώματος. Από την θέση αυτή, ο επισκέπτης μπορεί να οδηγηθεί προς τη γνωστή παραλία Κολυμπήθρες, ακολουθώντας μονοπάτι που περνώντας μέσα από φυσικούς σχηματισμούς βράχων, κατεβαίνει στα βόρεια κράσπεδα του λόφου. Η διαδρομή είναι ιδιαίτερος ελκυστική. Ο επισκέπτης οδηγείται σε θέση ιδιαίτερου φυσικού κάλλους με υδροχαρή βλάστηση και ρυάκι ύδατος που περιτρέχοντας τον λόφο καταλήγει στην κυκλική αμμώδη παραλία που εικάζεται πως στην αρχαιότητα ήταν το φυσικό λιμάνι της ακρόπολης. Ολοκληρώνοντας την περιήγηση, επισημαίνεται ότι μολονότι στην ακρόπολη εντοπίστηκαν ανάμεσα στα ερείπια λίγες σποραδικές ταφές, τα αναμενόμενα

νεκροταφεία των γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων, δεν έχουν εντοπιστεί. Την αινιγματική απουσία έρχεται να αναπληρώσει, εν μέρει, η ανακάλυψη του μυκηναϊκού νεκροταφείου της ακρόπολης. Το νεκροταφείο μπορεί να προσεγγίσει ο επισκέπτης, ακολουθώντας πορεία στην ΝΔ. παρυφή του λόφου, όπου διανοίγεται η στενή κοιλάδα «Λόγγος», ανάμεσα στις Κουκουναριές και τα απέναντι βραχώδη υψώματα που την περιβάλλουν. Στην κοιλάδα εντοπίστηκαν υπέργειοι μυκηναϊκοί θαλαμοειδείς τάφοι, χτισμένοι με υπερμεγέθεις ογκολίθους, αποσπασμένους από το τοπικό βραχώδες πέτρωμα. Δύο εφαπτόμενοι τάφοι, που βρίσκονται στην νότια πλευρά διασώζουν μέρος της λίθινης, εκφορικής, θολωτής στέγασης. Στην απέναντι πλευρά διατηρούνται δύο παραλληλόγραμμοι ταφικοί περίβολοι και εμπρός στον δυτικότερο από τους δύο, ένας ακόμα υπέργειος τάφος, με ελλειπτικό θάλαμο και στενή είσοδο. Σε χαμηλότερο επίπεδο εντοπίστηκαν τα ερείπια οικοδομημάτων, αδιευκρίνιστου χαρακτήρα. Τάφοι ανάλογης μορφής έχουν εντοπιστεί στο Καβούσι και στο Καρφί της Κρήτης. Μολονότι, ευρήματα από την ανασκαφή των παραπάνω τάφων δεν έχουν προκύψει, πιστεύεται πως ανήκουν στην φάση ακμής των Μυκηναίων φυγάδων του 12^{ου} αι. π.Χ.

3 Υπογραφή

Η μορφή ως έχει ανακαταστή την ηρώδο
της εργασίας στα τιμή Ιανουαρίου 2014.